

Esitelmä ekumeenisissa oppikeskusteluissa Venäjän ortodoksisen kirkon kanssa
Järvenpäässä keväällä 1992
Simo Peura

APOSTOLINEN USKO KIRKON ELÄMÄSSÄ

1. Apostolinen ja luterilainen usko

Luterilaisen kirkon uskonkäsityksen perusta on Raamatussa, sitä ohjeellisesti tulkitsevis-
sa vanhakirkollisissa symboleissa (Nikaian-Konstantinopolin, Apostolinen ja Athanasiok-
sen) ja muissa luterilaisen kirkon tunnustuskirjoissa. Viimeksimainituista tärkeimmät
ovat Augsburgin tunnustus (CA), jossa sitoudutaan vanhakirkollisiin symboleihin, ja
Lutherin katekismukset, joiden opetussisältö on kirjoittajan oman käsityksen mukaan
peräisin jo vanhan kirkon ajalta. Näissä teoksissa on lausuttu sen apostolisen uskon
sisältö, johon luterilaiset isät aikoinaan ja luterilainen kirkko tänään tahtovat tunnus-
tautua.

Tämän apostolisen uskon keskeiseen sisältöön kuuluu sanoma Isästä Luojana, Pojasta
Lunastajana ja Pyhästä Hengestä Pyhittäjänä. Usko trinitaariseen Jumalaan pitää
sisällään käsityksen Jumalan olemuksen ja kolmen persoonan ykseydestä, mikä on
ilmaistu Nikaian-Konstantinopolin tunnustuksessa ja mikä tunnustetaan myös toisissa
luterilaisissa tunnustuksissa (CA 1). Apostolinen usko sisältää myös sanoman Kristukses-
ta ja hänen jumalallisesta ja inhimillisestä luonnostaan, jotka ovat yhdessä persoonassa
erottamattomasti yhtyneet. Tämä usko on ilmaistu sekä vanhakirkollisissa symboleissa
että muissa luterilaisissa tunnustuksissa (CA 3).

Luterilaisen käsityksen mukaan Jumala itse synnyttää näiden tunnustusten mukaisen
uskon sanallaan ja sakramenteillaan, joiden hoitamisen hän on antanut kirkon tehtäväksi
(CA 5, 7). Sanassaan ja sakramenteissaan Jumala ilmoittaa itsensä. Niissä Hän myös
antautuu ihmisen ulottuville, antaa itsensä ja synnyttää kirkon, Kristuksen ja kaikki
uskovat käsittävän kommuunion (communio sanctorum). Apostoliseen uskoon kuuluu
näin, paitsi tieto Jumalan olemuksesta ja Kristuksesta, niin myös uskon kohteesta
osalliseksi tuleminen kirkossa, sanan ja sakramenttien yhteydessä.

Apostolisessa uskontunnustuksessa - kuten Luther sanoo vanhan kirkon opetusta selittävässä katekismuksissaan, joiden sisältö rakentuu trinitaarisesti ja vanhakirkollisen teologian varaan - on kuvattu Jumalan koko olemus, Jumalan tahto ja kaikki Jumalan teot. Kolmessa uskonkohdassa trinitaarinen Jumala ilmoittaa itsensä. Ensiksi Hän paljastaa Isällisen sydämensä kaikki syvyydet ja sulan rakkautensa. Toiseksi Kristus on tämän isällisen sydämen kuvastin. Kolmanneksi, me voimme tuntea Kristuksen Pyhän Hengen välittämän ilmoituksen kautta, kun Hän valaisee ymmärryksemme. Näin Isä on antanut ja luovuttanut meille, ei vain kaiken mikä on luotua taivaassa ja maan päällä, vaan sen lisäksi Hän on lahjoittanut vielä Poikansa ja Pyhän Henkensä. Tämän Hän on tehnyt kiinnittääkseen meidät Pojan ja Pyhän Hengen kautta uskossa itseensä.¹

Luterilaisessa usko-käsityksessä on siten keskeistä, että uskossa trinitaarinen Jumala antaa itsensä ihmiselle ja näin saattaa hänet osalliseksi itsestään. Uskontunnustus ei vain kerro, millainen Jumalan itsessään oleva olemus on, vaan symboli myös sanoo, mitä Jumala tekee ja antaa meille. Uskossa on syvimmiltään kysymys siitä, että trinitaarinen Jumala antaa meille itsensä kokonaan, kaiken mitä hänellä on ja kaikki voimansa meidän tueksemme ja avuksemme. Uskon olemukseen kuuluu näin keskeisesti luottamus siihen, että Jumala on antaja. Isossa katekismuksessa tämä uskon ja uskontunnustuksen luonne ilmaistaan seuraavasti: "Isä antaa meille koko luomakunnan, Kristus koko työnsä ja Pyhä Henki kaikki lahjansa."² Pyhä Henki huolehtii edelleen siitä, että uskovat pyhittyvät ja varjeltuvat Jeesuksen Kristuksen yhteydessä koko kristikunnan ainoassa oikeassa uskossa.³

Luterilaisessa kirkossa ajatellaan apostolisen käsityksen mukaisesti niin, että usko syntyy sakramentaalisella tavalla. Sakramentaalisuus tarkoittaa tällöin yhtäältä sitä, että tässä maailmassa Jumala synnyttää uskon ja pelastaa ihmisen nimenomaisesti sakramentaalisen sanan ja sakramenttien kautta, ja toisaalta sitä, että tämän Jumalan pelastavan toiminnan keskuksessa on Kristus, jossa Jumala antaa itsensä uskoille. Kristus on Sana, joka oli alussa Jumalan luona ja joka on Jumala (Joh. 1, 1). Uskomme ja pelastuksemme kävi mahdolliseksi, kun tämä Sana tuli lihaksi ja asui meidän keskellämme. Evanke-

¹ BSLK 660, 63-661, 65.

² BSLK 661, 67-662, 69.

³ BSLK 512, 6.

liumin sanassa - sillä evankeliumin sanat ja kertomukset Kristuksesta ovat sakramentaalisia sanoja⁴ - ja sakramenteissa Sana tulee keskellemme tänäänkin niin, että voimme sanoa Johanneksen tavoin: "Me katselimme hänen kirkkauttansa, senkaltaista kirkkautta kuin ainokaisella Pojalla on Isältä; ja hän oli täynnä armoa ja totuutta." (Joh. 1, 14). Käsityksemme on, että Kristuksessa oleva armo ja totuus eivät jää ikään kuin vain suljetuksi Häneen itseensä, vaan me tulemme uskossa osallisiksi Kristuksesta ja Hänen ominaisuuksistaan: "Hänen täyteydestään me kaikki olemme saaneet, ja armoa armon päälle." (Joh. 1, 16). Uskomme ja pelastuksemme on siis riippuvainen juuri Jumalan ja Hänen täyteytensä läsnäolosta meidän sydämissämme.⁵

Tämä luterilainen usko-käsitys perustuu apostoliseen uskoon, jossa tunnustetaan trinitaarinen Jumala, ja jonka keskuksessa on evankeliumi eli apostolinen julistus Kristuksesta. Tämä Kristus on sakramentaalinen sana: Hän on sekä suosio, jota Jumala osoittaa meitä kohtaan ja jossa Hän antaa meidän syntimme anteeksi, että lahja, jossa Jumala antaa itsensä ja tulee koko täyteydessään uskoviinsa asumaan.

2. Jumala antaa itsensä sakramentaalisessa sanassa

Apostolisen uskon tähtäyspisteenä on, että trinitaarinen Jumala pelastaa ihmisen antamalla tälle uskon kautta itsensä ja tekemällä tämän näin osalliseksi itsestään. Tämä Jumalan työ tapahtuu sakramentaalisessa sanassa ja sakramenteissa. Kaiken lähtökohtana on Jumalan oma olemus, hänen itsessään puhuma Sana ja sen tulo maailmaan inkarnoituneessa Kristuksessa.

2.1. Jumalan puhe Kristuksessa ja evankeliumissa

Luther, joka oli aikanaan merkittävin luterilaisista reformaattoreista ja jolla on edel-

⁴ WA 9, 440, 2-5. Ks. tästä tuonnempana luvussa 2.2.

⁵ "Sillä Jumala on läsnä, ja me kaikki elämme sen varassa, että me hänen täyteydestään saamme armoa armon lisäksi, eikä kukaan ole Jumalan edessä vanhurskas ilman Jumalaa." Luther Tunnustuskirjoihin kuuluvissa Schmalkaldenin opinkohdissa (BSLK 232, 32) parannusta ja uskoa selittäessään.

leenkin keskeinen asema luterilaisessa perinteessä⁶, selvittää Jumalan puhuman sanan tuloa maailmaan ja uskovien sydämiin joulusaarnassaan (1514) Johannes-prologin "Alussa oli Sana ja Sana oli Jumalan tykönä ja Sana oli Jumala" avulla. Sanan prosessi maailmaan alkaa Pyhän Kolminaisuuden sisällä, kun Jumala puhuu itsessään Sanan, ja se johtaa lopulta Jumalan täyteen läsnäoloon uskovassa ja tämän jumalallistumiseen. Jumalan puhuessa itsessään syntyy Poika Isästä. Tällä Jumalan puhumalla Sanalla on kaikki jumalalliseen luontoon kuuluvat olemukselliset ominaisuudet, kuten vanhurskaus, pyhyys, viisaus jne.⁷ Kuten Luther korostaa, Jumalan olemuksen määreinä Sanalla ei ainoastaan ole näitä ominaisuuksia, vaan Sana on identtinen näiden ominaisuuksien kanssa. Jumala, hänen luontonsa ja puheensa *ovat* jumalallinen viisaus, valo, voima, kunnia, totuus, pelastus, elämä ja kaikki hyvyys. Nämä ovat nimiä, joilla Jumala on itsensä nimennyt ja joissa hän antaa itsensä ihmiselle.⁸

Luterilaisen käsityksen mukaan Jumalan itsessään puhuma Sana ja hänen ominaisuutensa eivät ole silti koskaan suoraan ja välittömästi luonnollisen, inhimillisen tiedon ulottuvissa. Jumala nimittäin ottaa aina verhon, johon hän kätkee jumalallisen luontonsa: inkarnaatiossa peitteenä on Kristuksen todellinen ihmisyy ja evankeliumin sanassa sitä palveleva inhimillinen julistus. Näin Jumala samalla kertaa yhtäältä salaa, mutta toisaalta ilmoittaa ja antaa itsensä ihmiselle. Tämä tarkoittaa, että Kristusta julistettaessa Jumalan koko täyteys todella tavoittaa ihmisen sydämen, mutta salatulla tavalla. Evankeliumin julistamisessa onkin kysymys sellaisesta Jumala-puheesta, joka välittää ihmisen ymmärrykselle oikean tiedon uskon kohteesta, mutta saa aikaan samalla myös Jumalan läsnäolon kuulijassa.

Kristus-julistusta palvelevassa ihmisen puhumassa sanassa on siis läsnä Jumalan oma Sana. Tämä on mahdollista, koska evankeliumissa Jumalan Sana muodostaa union

⁶ Lutherin merkitys käy ymmärrettäväksi hänen teologiansa sisällöstä käsin. Hänen teologiansa rakentuu vanhakirkollisen perinteen varaan. Tämä ilmenee selvimmin siinä, kuinka Luther ymmärtää trinitaarisen Jumalan olemuksen ja Kristuksen jumalallisen ja inhimillisen luonnon sekä luontojen suhteen. Puolestaan Lutherin sakramenttikäsitys avautuu vanhakirkollisesta kristologiasta käsin, mihin myös tässä esitelmässä esitetyt luonnehdinnat sanan prosessiosta ja hehkuvasta raudasta viittaavat.

⁷ WA 1, 24, 7-9; 25, 24-26.

⁸ Jumalan ominaisuuksista eli nimistä Lutherin teologiassa ks. myös *Slenczka* 1990, 42-46.

inhimillisen puheen kanssa niin kuin Kristuksessa Jumala ja ihminen ovat erottamatta ja sekoittamatta yhtä. Tässä mielessä evankeliumi on Jumala itse. Evankeliumissa Jumala ei vain anna tietoa itsestään vaan itsensä eli Sanan.⁹

Edellä todettu tarkoittaa, että Kristuksesta julistettu evankeliumi, sakramentaalinen sana, on meille totuus, vanhurskaus ja tuomio, koska Jumalan oma Sana on liittynyt siihen. Jumalanpalveluksessa saarnattu, luettu ja kuultava evankeliumin sana ja Jumalan itsessään jatkuvasti puhuma Sana eivät silti ole identtiset keskenään, mutta ulkoinen ei myöskään vain viittaa jumalalliseen sanaan. Ne muodostavat keskenään union niin kuin Kristuksessa jumalallinen luonto ja inhimillinen luonto ovat yhtä.¹⁰ Tämä tarkoittaa, että meidän on tyydyttävä katselemaan Kristuksen inhimillistä luontoa, jos tahdomme tulla osallisiksi Jumalasta ja Hänen Sanastaan. Emme voi katsella silmillämme Jumalan olemusta vaan meidän on tyydyttävä korvan kuuloon ja siihen, miten evankeliumi kuvaa Jumalan Kristuksessa. Kuten Luther toteaa, Jumala paljastaa itsestään tässä elämässä vain kätensä, jalkansa, silmänsä, korvansa ja kylkensä.¹¹

Kuunnellessamme evankeliumia, joka oikean sisällön omatessaan on aina sakramentaalista sanaa, tapahtuu Sanan inkarnaatio: Niin kuin Jumala antoi itsensä reaalisesti Kristuksessa ihmisille, niin Hän antaa itsensä myös evankeliumin julistuksessa. Tällöin tapahtuu uudestisyntymisen ihme: ihminen, joka uskoo Jumalan nimeen, tulee Jumalan lapseksi ja syntyy Jumalasta (Joh. 1, 12-13). Luther lausuu julki tämän Jumalasta syntymisen ihmeen kirkkoisä Athanasiuksen jumalallistamis-lausuman toistaen: "Niin kuin Jumalan Sana on tullut lihaksi, niin pitää lihankin tulla sanaksi. Sana on näet tullut lihaksi, jotta liha tulisi sanaksi. Niinpä Jumala tuli ihmiseksi, jotta ihminen tulisi jumalaksi."¹²

Edellä kuvattu Jumalan sanan prosessi - Jumala puhuu Sanan itsessään, siten antaa itsensä Kristuksessa uskoville ja uudestisyntyyttä heidät Jumalasta eli jumalallistaa - osoittaa sanan sakramentaalisen luonteen. Sakramentaalisena sanana kristittyjen

⁹ Ks. esim. WA 3, 303, 20-26.

¹⁰ Ks. tarkemmin WA 1, 23, 40-24, 11.

¹¹ WA 1, 24, 9-18.

¹² WA 1, 28, 25-28.

sydämiin tullessaan Kristus synnyttää heissä todellisen uskon ja tekee heidät pelastuksen lahjoista osallisiksi. Näin ymmärrettyä sanaa kutsuu Luther itsekkin sakramentaaliseksi sanaksi, ei tosin tarkastelemassamme vuoden 1514 joulusaarnassa, vaan viisi vuotta myöhemmin jouluna 1519 pidetyssä saarnassaan.¹³

2.2. Kristuksen kuvan katseleminen ja Kristuksen syntymä uskovassa

Apostolinen usko merkitsee osallisuutta trinitaariseen Jumalaan Kristuksen kautta. Tämä toteutuu, kun Kristus syntyy kristittyjen sydämissä sanaa julistettaessa.

Lutherin mukaan kaikkia Kristuksen sanoja ja sanoja Kristuksesta on pidettävä sakramentaalisina merkkeinä, jotka antavat meille sen todellisuuden, mistä ne puhuvat: "Tämä on se, mitä kutsun sakramentaaliseksi tavaksi, nimittäin että kaikki evankeliumin sanat ja kaikki evankeliumin tarinat ovat tietyllä tapaa sakramenteja eli toisin sanoen pyhiä merkkejä, joiden avulla Jumala vaikuttaa uskovissa sen, mitä nuo tarinat merkitsevät."¹⁴ Lutherin käsitys on, että Kristuksen puhumilla ja Kristuksesta puhutuilla sanoilla on sakramentaalinen luonne, koska niissä annetaan kuulijoille Jumalan luontoon kuuluvat ominaisuudet, kuten vanhurskaus, voima ja pelastus. "...evankeliumi on ymmärrettävä sakramentaalisesti, so. Kristuksen sanoja on meditoitava kuten symboleja, joiden välityksellä annetaan itse se vanhurskaus, voima ja pelastus, josta sanat välittävät tiedon."¹⁵

Me tulemme osallisiksi tästä vanhurskaudesta, voimasta ja pelastuksesta, kun evankeliumin julistusta kuunnellessamme meditoimme siinä kuvattua Kristusta. Tällöin meidän on kiinnitettävä huomiomme Kristuksen ihmisyyteen. Kristuksen jumaluus ja majesteettisuus eivät nimittäin ole, kuten jo edellä todettiin, ihmisen aistien ja käsityskyvyn ulottuvilla. Jumaluuden tavoittelu tällä tavoin olisi meille niin kauhistavaa, ettemme sitä kestäisi. Tämän vuoksi Jumala antautuu ulottuvillemme vain ihmisen hahmossa ja jumalallisen luontonsa salaavana. Juuri silloin on kuitenkin mahdollista huomata Jumalan suopeus ja rakkaus: "En tahdo, että kontemplot Kristuksessa hänen jumaluut-

¹³ Seuraavasta ks. yksityiskohtaisemmin *Mannermaan* (1989, 14-17) analyysiä.

¹⁴ WA 9, 440, 2-5.

¹⁵ WA 9, 440, 7-12.

taan tai tavoitteet hänen majesteettiuttaan. Omista sen sijaan koko tarkkaavaisuutesi tähän lihaan ja tähän Kristus-poikaseen. Sillä jumaluus ei voi olla olematta kauhuksi ihmiselle eikä ihminen voi olla pelkäämättä tuota suunnatonta majesteettia. Sen tähden Jumala on omaksunut ihmisyyden ja mitä tahansa inhimillisiin affekteihin kuuluu - lukuunottamatta syntiä - ettet kauhistuisi, vaan alkaisit tulla hänen suojeutensa ja rakkautensa ympäröimäksi ja niin alkaisit kokea lohdutusta ja vahvuutta..."¹⁶

Sakramentaaliselle sana-käsitykselle on tunnusomaista, että evankeliumin sanojen ja niiden tarjoaman kuvan meditointi alkaa vaikuttaa siten, että ihminen oivaltaa Jumalan rakkauden itseään kohtaan. Kristuksen kuvan meditaatio antaa piinatulle omalletunnolle ja vapisevalle sielulle ilon ja voiman.¹⁷ Ilo ja voima ovat Kristuksen omia ominaisuuksia, mutta ne ovat todellisia myös uskovassa, koska Kristus syntyy hänessä. Kristuksen syntymä tarkoittaa puolestaan, että uskova syntyy uudeksi Jumalasta: "Sakramentaalisella tavalla tarkastelemme evankeliumia, jos sen sanat vaikuttavat meissä uskon välityksellä juuri sen, mitä ne tarkoittavat. Kristus on syntynyt: usko, että hän on syntynyt sinulle, niin myös sinä synnyt uudestaan. Kristus on voittanut synnin ja kuoleman; usko vain lujasti, että hän on voittanut myös sinua varten, ja myös sinä olet voittava. Evankeliumilla on tämä erityisluonne, jota ei ole inhimillisillä historioilla. Evankeliumissa ilmestyy Jumalan vanhurskaus, (rauha, ilo, rakkaus, voima) jne. Kristuksen synty on meidän syntymämme syy."¹⁸

Itseymmärryksensä mukaan luterilainen kirkko on sanan kirkko. Tämä tarkoittaa, että kirkon jumalanpalveluselämässä ja pyhissä toimituksissa evankeliumin sana pyritään pitämään keskeisellä sijalla. Luterilainen jumalanpalvelus ja spirituaaliteetti rakentuvat paljossa juuri evankeliumin sanan lukemisen ja kuulemisen sekä Jumalan sanan saarnan varaan. Tämä pyrkimys olla sanan kirkko selittyy juuri siitä, että luterilaisuudessa sanalla

¹⁶ WA 9, 440, 33-441, 4.

¹⁷ "Kuka on sellainen, joka käsittää tämän kuvan eikä tule lohdutetuksi. Jo on synnin, helvetin ja piinaavan omantunnon mahti murtunut, kun pakenet leikkivän lapsen luo. Usko vain, kun sinulle sanotaan, ettei tämä lapsi ole tullut tuomitsemaan vaan parantamaan meidät. Kuten kaste mitä varmimmin vaikuttaa armon ja kuten absoluutio vaikuttaa syntien anteeksiantamisen, samoin välittää tämä lapsen katselu ja tämä hänen kanssaan leikkiminen piinatulle omalletunnolle ja vapisevalle sielulle ilon ja voiman." WA 9, 441, 24-30.

¹⁸ WA 9, 442, 23-28.

ymmärretään olevan sakramentaalinen luonne. Aina silloin, kun jumalanpalveluksessa luetaan ja kuullaan evankeliumi ja kun Kristusta saarnataan oikein kiinnittämällä huomio hänen ihmisyyteensä ja siinä paljastuvaan Jumalan suloisuuteen ja hyvyteen, antaa Jumala itsensä uskoville. Käsityksemme on, että salatulla tavalla Jumala antaa itsensä saarnaajan yksinkertaisten sanojen kautta ja Kristus syntyy kuulijoiden sydämissä.

Saarna on siis syvimmiltään aina sakramentaalinen tapahtuma, jossa - Jumalan niin tahtoessa - voi tapahtua Jumalan-itsensä-antamisen ihme. Sana synnyttää meissä todellisen, siis apostolisen uskon, ja tämä usko merkitsee ihmisen uudestisyntymää eli jumalallistamista. Vain tämän sakramentaalisen sanan avulla tulevat ahdistetut omattunnot lohdutetuiksi.

Tästä samasta on kysymys, kun sakramentit toimitetaan asian edellyttämällä tavalla. Käsityksemme on, että Jumala, joka salattuna Jumalana on läsnä kaikkialla, on pelastusta ja partisipaatiota silmällä pitäen läsnä - ei missä tahansa vaan - yksinomaan sanassa, evankeliumin saarnassa, kasteessa ja ehtoollisen sakramentissa.¹⁹

3. Kasteen sakramentaalisuus ja kastetun osallisuus Jumalaan

Apostolisen ja luterilaisen opin mukaan kaste on kristillisen uskon perustava sakramentti. Kaste on välttämätön pelastukseen ja sen kautta annetaan Jumalan armo. Vanhakirkolliseen tapaan luterilaisuudessa opetetaan, että lapset tulee kastaa, ja ettei kastetta saa uusia (CA 7).

Kastetoimitus on luonteeltaan jumalanpalvelus, jonka keskuksessa on sakramentaalinen kaste. Sakramentaalista kastamista edeltää sen asian muistaminen, että Kristus on itse asettanut kasteen ja velvoittanut kirkkoaan tekemään kaikki kansat opetuslapsikseen (Matt. 28, 18-20). Kirkko toteuttaa tätä Kristuksen antamaa tehtävää siihen asti, kunnes tämä aika vaihtuu toiseksi, ja luottaa Kristuksen antamaan lupaukseen, että Hän on alati oleva kirkkonsa kanssa. Kirkko myös uskoo evankeliumin, joka vakuuttaa, että lapsetkin saa tuoda Kristuksen luo (Mk. 10, 13-16). Tähän lupaukseen luottaen kastetoimitukseen kokoontuneet rukoilevat yhdessä Herran rukouksen.

¹⁹ WA 33, 189, 33-190, 19.

Luterilaisessa kirkossa kaste suoritetaan trinitaarisen Jumalan nimeen, jonka olemus on tunnustettu Apostolisen uskontunnustuksen sanoin yhteisesti juuri kasteen edellä. Luterilaiset kristityt yksittäisinä uskovina ja yhdessä kirkkona liittyvät siten siihen apostolisen uskon traditioon, josta kaikki pyhät ovat osalliset ja joka merkitsee osallisuutta trinitaariseen Jumalaan. Tämän vuoksi pappi lausuu apostolisen uskon tunnustamisen jälkeen: "tähän uskoon ja kaikkien sen lupausten omistamiseen kastamme tämän lapsen kolmiyhteisen Jumalan nimeen". Sitten kirkko ja uskovien joukko tuovat uskon varassa ja Kristuksen käskylle kuuliaisina lapsen kasteveden äärelle ja jättävät hänet Jumalan pelastavan työn kohteeksi.

Edellä on kuvattu sakramentaalisen kasteen toimittaminen, niin kuin se tapahtuu luterilaisessa kirkossa. Käytäntö perustuu käsitykseen, että Jumalan pelastava toiminta kasteessa on luonteeltaan reaalista. Sakramentteihin sidoksissa olevalla pelastuksella ja vanhurskauttamisella on äärimmäisen, suorastaan käsinkosketeltavan reaalinen luonne. Kaste vaikuttaa syntien anteeksiannon, vapauttaa kuoleman ja Perkeleen vallasta sekä antaa iankaikkisen autuuden kaikille, jotka uskovat Jumalan sanat ja lupaukset. Tämä on mahdollista, koska Jumalan sana on liittynyt veteen.²⁰ Tämä pelastuksen reaalisuus käy tarkemmin esille Lutherin kastesaarnojen (1534) opetuksesta.

Luther toteaa, että kasteen vesi ei ole mitä tahansa vettä, koska vedessä on Jumalan nimi. Tällä hän tarkoittaa, että Jumalan sana eli Jumalan nimi eli trinitaarinen Jumala itse on yhdistynyt aivan tavalliseen luonnolliseen veteen. Näistä kahdesta on tullut yksi. Kastevesi ei olekaan enää pelkkää vettä, vaan se on "jumalallistettua tai läpeensä jumalallista vettä", koska Jumala itse ja hänen nimensä eivät ole kaukana tuosta vedestä. Siispä se ei ole, kuten Luther jatkaa, "vedellistä vettä" vaan "jumalallista, taivaallista vettä", jossa Jumaluus itse on. Käsityksemme on siis, ettei kastevesi ole mikään symbolinen kuva, vaan siihen liittyneen sanan vuoksi on tuossa taivaallisessa vedessä läsnä trinitaarinen Jumala, todellisesti, persoonana, niin olemuksensa, elämänsä kuin voimansakin puolesta.²¹

Kasteveden luonne tulee siis ymmärtää unioksi, joka muodostuu Kristuksen ja luodun materian kesken. Jumalan Sana eli Kristus liittää itsensä luonnolliseen veteen, jolloin

²⁰ BSLK 515, 6; 516, 10.

²¹ WA 37, 640, 17-25; 642, 5-21.

kaksi erilaista substanssia muodostavat jotain aivan "uutta". Tästä "uudesta" voidaan käyttää nimitystä "läpeensä jumalallistettu vesi" (durchgottetes Wasser). Näin syntynyt unio on kahden olemisen ja olemuksen yhdistymistä toinen toisiinsa. Uusi ykseys ei ole luonnollista vettä, vaan siihen liittyneen sanan vuoksi taivaallista, elävää ja läpeensä jumalallistettua vettä. Tästä huolimatta unio ei merkitse yhdistyminen osapuolten substanssien vaihtumista, ts. Kristus ei muutu vedeksi eikä vesi Kristukseksi.²²

Kastevesi ja siinä vuodatettu usko saavat kastetussa aikaan sen mitä Jumala lupaa. Tapahtuu aivan samoin kuin edellä sakramentaalisen sana-käsityksen kohdalla, kun oli puhe Kristus-kuvan meditoinnista: kastettu tulee uudeksi ihmiseksi sanan eli Jumalan nimen voimasta. Kastehetkellä lausuttava Jumalan oma nimi ei ole näet mitään muuta kuin kaikkivaltias, jumalallinen voima, ikuinen puhtaus, pyhyys ja elämä. Kun tätä Jumalan nimeä nyt käytetään kastettaessa Jumalan määräämällä tavalla, se ei voi jäädä vaikuttamatta. Jumala antaa kasteessa, kuten Luther sanoo, majesteettinsa, valonsa, voimansa ja itsensä ynnä kaiken sen mitä hän on. Kasteessa siis tapahtuu sama ihme kuin silloin, kun sakramentaalinen sana painuu ihmisen sydämeen: Jumala synnyttää uskon ja antaa itsensä ja näin uskova syntyy uudeksi ihmiseksi. Kuten Luther opettaa, kaste vaikuttaa suuren, sanoin lausumattoman asian: kaste tekee siksi, mitä Jumala ja hänen sanansa itse ovat. Loppupäätelmä tästä kaikesta on: Jumalan sana tekee kasteessa puhtaita, taivaallisia ja jumalallisia ihmisiä.²³

Sakramentaalisen kasteen jälkeen alkaa kastetun elämä Kristuksessa. Kastettu saatetaan matkalle kilvoitukseen ja jatkuvaan parannukseen, kun pappi ja kummit laittavat kätensä hänen päälleen apostolisen käytännön mukaisesti. Tällöin pappi lausuu trinitaarisen siunauksen, joka vakuuttaa Jumalan läsnäoloa: "Herramme Jeesuksen Kristuksen armo ja Jumalan rakkaus ja Pyhän Hengen osallisuus olkoon sinun kanssasi".

²² Luther kuvaa sakramentaalista uniota usein myös patristisesta perinteestä lähtöisin olevalla esimerkillä tulesta hehkuvasta raudasta. Ahjoon laitettu esine on yhtäältä edelleenkin kokonaan rautaa; toisaalta se on kuitenkin jo muuttunut pelkäksi tuleksi ja hehkuksi. Näiden kahden, raudan ja tulen kesken on enää mahdotonta tehdä sellaista erotusta, joka määrittäisi, mikä on yksinomaan rautaa ja mikä yksinomaan tulta. Rauta ja tulen hehku muodostavat erottamattoman union. Rauta ei ole menettänyt raudan substanssiaan eikä tuli tulen substanssiaan. Kaksi substanssia on liittynyt toisiinsa ja muodostanut uuden olion. Vastaavalla tavoin tulee ymmärtää kasteveden todellinen luonne ja Kristuksen ja kristityn yhdistyminen. Ks. tarkemmin WA 37, 642, 22-34.

²³ WA 37, 642, 35-643, 6.

Tämän jälkeen pappi sytyttää kaste kynttilän ja ojentaa sen vanhemmille tai kummeille muistuttaen siitä, että lapsi on siirtynyt pimeydestä valoon, että lapsi on saatettu totisen Valkeuden, Herran Jeesuksen Kristuksen yhteyteen ja että vastedes hänen koko elämänsä perustana on tämä Kristus-unio: "Jeesus sanoo: Minä olen maailman valkeus; joka minua seuraa, se ei pimeydessä vaella, vaan hänellä on oleva elämän valkeus." (Joh. 8, 12).

4. Apostolinen usko ja rukous

Apostolisen uskon mukaan kaste on kristityn elämän alku, jota seuraa koko elämän kestävä kilvoitus ja parannus. Kilvoitukselle on välttämätöntä, että kristitty pysyy Jumalan sanan kuulossa, nauttii eukaristian sakramentin ja rukoilee. Näillä kaikilla on paikkansa yhteisessä jumalanpalveluksessa. Rukous kuuluu myös kirkon jäsenten arkiseen kilvoitukseen jumalanpalveluselämän ulkopuolella. Sen merkitystä kuvaa apostolin ajatus, että siinä "meillä on yhdessä Hengessä Kristuksen kautta pääsy Isän tykö" (Ef. 2, 18). Rukous merkitsee näin pääsyä trinitaarisen Jumalan yhteyteen ja elämää Hänen osallisuudessaan.

Luterilaisina kristittyinä meidän on avoimesti tunnustettava, ettemme ole vaalineet riittävästi rukousta, vaikka perinteemme ja isiemme opetus siihen velvoittaakin. Katekismuksiemme mukaan kristityn aamu- ja iltarukous sekä ruokarukous (ja papeilla lisäksi puolen päivän rukous) sisältää Jumalan kymmenen käskyn, apostolisen uskontunnustuksen ja Isä Meidän -rukouksen lukemisen ääneen ja meditoimisen kohta kohdalta. Näihin kolmeen kohtaan on nimittäin lyhyesti, helppotajuisesti ja yksinkertaisesti tiivistetty koko Raamatun sisältö. Tunnustuskirjojen mukaan Luther opettaa, että isät tai apostolit ovat tällä tavoin yhdistäneet tiivistelmäksi kristillisen opin, elämän, viisauden ja tiedon, mistä he ovat puhuneet ja mitä he ovat käsitelleet ja harjoittaneet.²⁴

Apostolisessa uskossa siis pysytään nimenomaan päivittäin rukousta harjoittamalla. Pyhä Henki on itse läsnä tällaisessa meditoinnissa ja rukouksessa ja antaa siihen jatkuvasti uutta ja syvempää valoa ja intoa. Niin Raamatun sanojen kuin katekismuksen

²⁴ BSLK 557, 15-19.

kohtienkin rukoileminen merkitsee aina uskon syvenemistä ja Jumalan tuloa läsnäolevaksi, kuten Kristus itse Matt. 18. luvussa (18, 20) lupaa: "Missä kaksi tai kolme on kokoontunut minun nimeeni, siinä minä olen heidän keskellänsä."²⁵

Käskyjen rukoilemisen tarkoitus on saada meidät oivaltamaan, mitä Jumala tahtoo meidän tekevän ja mitä jättävän tekemättä sekä huomaamaan, mitä meiltä puuttuu. Tällöin toteutuu elämässämme se, mitä luterilaisessa perinteessä kutsutaan lain tehtäväksi. Ensimmäisen käskyn rukoileminen muistuttaa, että Jumala tahtoo meidän pitävän Häntä Jumalana eli sellaisena, jolta tulee odottaa kaikkea hyvää ja johon on turvauduttava kaikessa hädässä. Niinpä käskyä "Minä olen Herra, sinun Jumalasi, älä pidä muita jumalia" rukoiltaessa muistamme yhtäältä, että Jumala tahtoo osoittaa meille pelkkää hyvyttä ja apua, ja että Hän tahtoo olla kaikkine hyvyksineen meidän omamme, suojella ja auttaa kaikessa hädässä, mutta toisaalta myös sen, että rikomme jatkuvasti tätä Jumalan tahtoa vastaan, kun sydämemme kiintyy luotuihin hyvyksiin ja odottaa näiltä apua kaiken hyvyyden lähteen unohtaen.²⁶

Uskontunnustusta rukoillessamme puolestamme painamme mieleemme, mitä kaikkea meidän on Jumalalta odotettava ja miten Häneltä on otettava vastaan. Uskontunnustus opettaa meidät tuntemaan Jumalan täydellisesti ja auttaa tekemään, mitä käskyt vaativat. Se on samalla vastaus ensimmäisen käskyn asettamaan vaatimukseen pitää trinitaarista Jumalaa ainoana jumalana. Siitä huomaamme, miten Jumala on antanut meille itsensä, että hän huolehtii ajallisista tarpeista luotuja hyvyksiä lahjoittamalla ja että hän lahjoittaa iankaikkisia lahjoja Pojassaan ja Pyhässä Hengessä.²⁷

Isä Meidän -rukousta rukoillessamme pyydämme, että Jumala antaisi meille pysyvän ja kasvavan uskon sekä voiman täyttää käskyjään, ja että Jumala auttais hädässä olevia lähimmäisiämme. Rukouksen toisessa pyynnössä anomme, että Jumalan valtakunta saapuisi tämän elämän ajan "joka päivä kasvaen" luoksemme ja että se saapuisi luoksemme myös iankaikkisessa elämässä. Näin rukoillessamme me pyydämme iankaikkista ja ylenpalttista aarretta eli kaikkea sitä, minkä Jumala omistaa. Jumalana Isämme on kuin

²⁵ BSLK 548, 9-549, 9.

²⁶ BSLK 560, 1-561, 5; 566, 27; 569, 39; 570, 41; 646, 2.

²⁷ BSLK 569, 39-570, 41; 646, 1-2; 650, 24.

ikuinen ja ehtymätön lähde: mitä enemmän hänestä kumpuaa ja virtaa, sitä enemmän hän itsestään antaa.²⁸

Kaiken rukouksen lähtökohta on siis, että Jumala on itsensä ja itsestään antava ja lahjoittava hyvyys, joka tahtoo, että Hänen omansa tulevat uskossa osallisiksi Hänen täyteydestään. Rukouksen muodon saava usko, kiitos ja Jumalan ylistys tarkoittaa, että sallimme Jumalan olla tällaisen ja täyttää meidät omalla hyvyydellään.

Luterilaisessa jumalanpalveluksessa Isä Meidän -rukouksen ja kiteytyneen muodon saaneiden rukousten ohella tärkeä on esirukous. Kirkko kantaa esirukouksessa Jumalan eteen yksityisten ihmisten hädän, kokonaisten kansojen ja koko ihmiskunnan sekä kirkon omat tarpeet. Käsityksemme mukaan esirukous alkaa siitä, kun kirkko ja uskovien joukko kiinnittävät huomionsa lähimmäisten hätään ja asettuvat näiden sijaan kultaisten säännön periaatteen mukaisesti. Periaatetta soveltaessaan kristitty katsoo lähimmäisensä syntiä ja lankeemusta, säälii häntä, antaa sen käydä sydämelleen, valittaa sitä Jumalalle ja rukoilee sen puolesta. Tällaisen esirukouksen tulee ulottua aina siihen asti, että kristitty asettaa uskonsa ja vanhurskautensa lähimmäisensä puolesta Jumalan eteen peittääkseen lähimmäisen synnit. Rakkaudesta kristitty ottaa lähimmäiset synnit kantaakseen ja menettelee niin kuin ne olisivat hänen omiaan Kristuksen antaman esikuvan mukaisesti.²⁹

Lähimmäisen hädän pakottama ja uskosta nouseva rukous on uskovien joukon, kirkon efektiivinen "teko" ja "uhri". Rukous onkin olemukseltaan Jumalan ja ihmisen yhteistyötä, synergiaa, eli teko, jonka Jumala tahtoo vaikuttaa meidän kanssamme ja meidän kauttamme. Lutherin mukaan hyviä tekoja etsiville osoittautuu oikeaksi pyhien isien opetus, ettei ole mitään suurempaa työtä kuin rukous. Rukous ei ole vain "arvokas ja kaikkein vaikuttavin", vaan se on kirkon suurin mahti ja teko kaikkea sitä vastaan, mikä kirkkoa voi kohdata. Esirukouksesta huolehtiminen on messua toimittavan papin erityinen velvollisuus.³⁰

Jumalanpalveluksen rukouksissa ja yksityisessä hartaudenharjoituksessa on myös virsillä tärkeä osuus. Virret ovat seurakunnan yhteistä rukousta, kiitosta ja ylistystä.

²⁸ BSLK 662, 2-3; 674, 53, 55-56.

²⁹ Sta 2, 55, 6-18; WA 7, 37-38. Forsberg 1988, 40.

³⁰ Sta 2, 212, 17-24. Forsberg 1988, 34-40.

Niissäkin tapahtuu samoin kuin kaikessa rukouksessa. Suullaan ja sydämellään rukousta laulava kristitty meditoi uskon sisältöä ja ristiinnaulitun Kristuksen kuvaa. Tällöin kristitty on Jumalan yhteydessä ja tulee osalliseksi tämän pelastavasta työstä, sillä Kristus alkaa saada hänessä muotoa. Alunperin Gerhard Tersteegenin sanoittama ja Anna-Maija Raittilan mukaelema virsi kuvaa Kristuksen muotoiseksi tulemistä näin:

"Jumala on läsnä, häntä rukoilkaamme, pyhydessä palvokaamme.
Hän on keskellämme, sydän vaientukoon, kaikki meissä kumartukoon.
Ihminen, Kristuksen katseen alle vaivu, pyhän eteen taivu.

Sydämeni avaa, ota majaksesi, temppeliksi Hengellesi,
että Isän kasvot, Kristus, kirkastaisit, minussakin muodon saisit.
Kaikessa katsella anna hyvyyttäsi, elää edessäsi." (VK 194, 1, 6)

Rukouksen ohella uskonelämän hoitamiseen kuuluu eukaristian sakramentti. Siinäkin kristitty tulee osalliseksi Kristuksesta ja tämän elämästä. Partisipaatio Kristukseen puolestaan merkitsee kaikkien pyhien kommuuniota. Eukaristia on näin kaikkien kristittyjen yhteisen uskon ja keskinäisen rakkauden sakramentti.

5. Eukaristia ja osallisuus Jumalan elämään ja autuuteen

Eukaristian toimittavan papin rukoiltua ehtoollisrukouksen, johon sisältyy sekä anamneesin aineksia että epikleesi, jossa pyydetään Pyhää Henkeä tulemaan ehtoollisvieraiisiin, seuraa ehtoollisen asetussanojen lukeminen. Luterilaisen käsityksen mukaan tällöin Jumalan Sana liittyy tavalliseen leipään ja viiniin ja muodostaa näiden kanssa union. Syntyy sakramentti, joka ei ole enää vain leipää ja viiniä, vaan Kristuksen tosi ruumis ja tosi veri. Kun kaste on kristityn uuden elämän alku, on eukaristia hänen jokapäiväinen ravintonsa, josta usko saa virkistystä, voimaa ja lohdutusta. Eukaristiaa nautittaessa saadaan synnit anteeksi, elämä ja autuus. Näin kasteessa alkanut uusi elämä voi jatkuvasti edistyä ja kasvaa.³¹

Eukaristia on kuolemattomuuden lääke, koska uskoessaan ja nauttiessaan leivän ja viinin ehtoollisvieras kohtaa Jumalan ja tulee osalliseksi Kristuksesta, siis kuolemattomuudesta. Ehtoollisesta puhuessaan Luther opettaakin näin: "...tässä Pojan lihassa ja

³¹ BSLK 515, 6; 709, 9-10; 710, 14; 712, 23-25.

veressä, kun te uskotte Poikaan ja nautitte hänet, on teillä minut ja te olette varmasti kohdanneet minut, sanoo Jumala, mutta millään toisella tapaa teidän ei tule minua omistaa eikä etsiä.”³² Osallisuus eukaristian sakramenttiin on siis sakramentaalisen sanan ja kasteen tavoin aina osallisuutta Jumalaan itseensä. Ehtoollisen suun kautta tapahtuva nauttiminen ei jätä ihmistä entiselleen, vaan uudistaa hänet. ”... kun syöt ja juot lihan ja veren, se jumalallistaa, mikä tarkoittaa: se antaa jumaluuden tavan ja voiman. Ei se tee lihaksi eikä vereksi vaan sillä on tapa ja voima kuin Jumalalla on...”³³

Luterilainen käsitys on, että nauttiessaan leivän ja viinin ehtoollisvieras ”syö ja juo Kristuksen”. Tästä on seurauksena ihmisen kuoleman voittaminen, elämä ja autuus eli jumalallistuminen: ”tämä jumalallistaa sinut läpeensä, mikä tarkoittaa: sinulle annetaan jumalallinen voima, hyve ja teko ja sinulta otetaan pois synti, sinut lunastetaan perkeleestä ja kuolemasta ja autetaan kaikesta ahdingosta.”³⁴ Ja edelleen Luther opettaa näin: ”Hän (Kristus) on edellä selvittänyt ja sanonut, mitä syöminen ja juominen on, nimittäin uskomista minuun, niin että se, joka uskon avulla riippuu kiinni minun lihassani ja veressäni, se syö ja juo, ja tämä usko, tämä syöminen ja juominen, tai tämä ruoka ja juoma antaa ikuisen elämän, sillä tämä liha ei ole vain lihaa vaan läpeensä jumalallistettua lihaa ja se joka löytää tämän lihan, löytää Jumalan.”³⁵

Kuten edellä olevista lainauksista voidaan huomata, ymmärtää Luther ehtoollisaineet ja niiden nauttimisen sekä vaikutuksen äärimmäisen reaalisesti. Kristus ei ole sen enempää ehtoollisen elementeissä kuin uskovassakaan läsnä vain ulkoapäin tulevana vaikutuksena, vaan Hän on läsnä olemuksensa koko täyteydessä. Luterilaisen käsityksen mukaan Kristus ei vaikuta olematta itse läsnä: kun hän saarnaa tai tekee jumalallisen hyvän teon, ei hän itse ole kaukana.³⁶

Edellä todettu tarkoittaa, että kun ehtoollisvieras nauttii jumalallistetun ruumiin ja veren, tulee hän todellisesti osalliseksi jumaluudesta eli Kristuksesta ja tämän voimasta.

³² WA 33, 185, 18-25.

³³ WA 33, 188, 19-24.

³⁴ WA 33, 188, 35-40.

³⁵ WA 33, 194, 13-24.

³⁶ WA 33, 230, 3-20.

Tällä ruumiilla ja verellä on Lutherin mukaan kyky raastaa pois synti ja kuolema, antaa elämä ja vanhurskaus, antaa synnit anteeksi ja murtaa kaikki muurit taivaassa ja maan päällä.³⁷

Luterilaisessa eukaristiassa on siten luovuttamatonta Kristuksen läsnäolo (Christus praesens) ja läsnäolon todellinen luonne. Kristuksen läsnäoloa ei saa missään tapauksessa ohentaa pelkäksi "ajatusten läsnäoloksi": "Mutta Herra ei sano tässä näin: 'sinun ajatuksesi minusta ovat minussa tai minun ajatukseni ovat sinussa', vaan hän sanoo: 'sinä, sinä olet minussa ja minä, minä olen sinussa'. Hän ei tarkoita vain mitätöntä ajatusta, vaan sitä, että minä ja minun ruumiini, elämäni, sieluni ja hurskauteni kuin myös syntini, mielettömyyteni ja viisauteni olemme hänessä. Ja puolestaan Kristus ja hänen pyhyytensä, vanhurskautensa, viisautensa ja autuutensa ovat minussa."³⁸

Eukaristian kiitosrukous pääsiäis- ja helluntaiaikana tähdentää tätä ehtoollisen reaalista luonnetta. Eukaristiassa Kristus ja uskova ovat tulleet yhdeksi niin, että uskova on osallinen Kristuksesta ja hänen kuolemastaan ja ylösnousemuksestaan. Koska Kristus itse on elämä ja autuus, ja koska ehtoollisvieras on Kristuksesta osallinen, niin kuoleman voittaminen on mahdollista myös hänen kohdallaan: "Me ylistämme sinua, kaikkivaltias Jumala, että olet Kristuksessa lahjoittanut meille elämän ja autuuden. Anna meidän kokea hänen kärsimyksiensä osallisuutta ja ylösnousemuksensa voimaa. Tue meitä armollasi siihen päivään asti, jolloin vihollisista viimeinen, kuolema, kukistetaan ja sinä olet kaikki kaikessa."

6. Uskossa toteutuva Jumalan läsnäolo ja kristittyjä yhdistävä rakkaus

Edellä on useaan otteeseen korostettu, kuinka kristityn usko ja koko elämä perustuu siihen, että Jumala antaa itsensä uskovalle, on tässä reaalisesti läsnä ja sallii tämän olla osallinen Kristuksessa jumalallisesta luonnosta ja sen hyvistä. Vain tällöin kristitty voi elää uskossa ja kilvoitella, ja uskon syveneminen on mahdollista.

³⁷ WA 33, 202, 23-34; 209, 41-210, 1; 219, 13-31.

³⁸ WA 33, 225, 18-27.

Kristuksen läsnäolon reaalisen, olemuksellisen luonteen korostaminen on tärkeää, koska synty ja sen valta ovat ihmisen elämässä niin todellisia. Tällöin on välttämätöntä, että pelastus ja armo ovat moninverroin syntiä todellisemmat kristityn elämässä. Ilman Kristusta ei tapahtuisi mitään uudistusta, vaan ihminen jäisi täyteen pahuutta, syntiä ja harhaa. Lohduton olisi kristityn tilanne myös ahdistuksissa ja kuoleman hetkellä. Juuri tuolloin tulee Kristuksen olla todellisesti sisällä ihmisen sydämessä, tehdä sydän iloiseksi ja sanoa: "menkööt kunnia ja hyvä, elämä ja ruumis ja kaikki, mitä maan päällä on; minä [Kristus] pysyn täällä [sydämessä]".³⁹

Kristityn hädän ja hänen elämänsä uhkaavien tuhovoimien vuoksi on välttämätöntä, että Jumala ei osoita vain ulkopuolelta ja etäältä mielisuosiota kristittyä kohtaan. Kristityn ja Kristuksen unio ei olekaan vain samanmielisten ulkokohtaista yhteyttä. Tämän tulkintavan Luther kiistää esittäessään esimerkin kahdesta samanlaisen tahdon ja mielialan omaavasta ystävyksestä, joista toinen, Kristus, on kaupungin muurien sisäpuolella ja toinen, syntinen, on jäänyt ulkopuolelle. Kun ulkopuolelle jääneen kimppuun käydään, ei hänelle ole mitään apua ystävästä, jos tämä pysyy kaupungissa, olkoonkin että tämä osoittaa ystävälleen myötätuntoa. Ulkokohtainen ja epäolennainen yhteys ei auta, vaan ystävän, Kristuksen, tulee olla reaalisesti läsnä siellä missä taistelu käydään eli syntisessä.⁴⁰

Edellä kuvattua kristityn elämää Kristuksessa kutsutaan myös luterilaisessa perinteessä partisipaatioksi Jumalaan, vaikka asia ilmaistaan usein toisin käsittein. Sakramentaalinen sana ja sakramentit sekä usko saavat ensinnä aikaan sen, että Kristus liittää itsensä reaalilla, mutta salatulla tavalla syntiseen.⁴¹ Partisipaatio Kristukseen ja jumalalliseen

³⁹ WA 33, 226, 1-10, 31-41; 228, 14-31; 228, 41-229, 6.

⁴⁰ WA 33, 234, 19-235, 7.

Uskovan ja Kristuksen unio poikkeaa myös siitä uniosta, joka vallitsee Triniteetin eri persoonien kesken. Kristitty ei muodosta uskon välityksellä mitään "luonnollista oliota" (ein Naturliches wesen) Jumalan kanssa kuten tapahtuu Isän ja Pojan kesken. Kristuksen olemuksellinen läsnäolo uskossa ja näiden keskinäinen unio ei ole niin "suuri ja korkea" kuin inkarnoituneen Kristuksen unio Isän ja Pyhän Hengen kanssa. Tämän vuoksi ihmisestä ei tule uskossa tapahtuvan Kristukseen yhdistyminen kautta ikuista Jumalaa, jollainen vain Kristus on Triniteetin muiden persoonien kanssa, vaan jumalallistettu ihminen. Ks. tästä WA 33, 231, 30-233, 8.

⁴¹ WA 33, 235, 3-22.

luontoon merkitsevät sitten, että syntisessä tapahtuu syvälle käyvä, perustava uudistuminen. Tästä kumpuaa oikea Jumalan ja lähimmäisen rakastaminen. Tästä kaikesta luterilaisuudessa käytetään myös nimitystä ihmisen jumalallistaminen, uudestisyntymä, vanhurskauttaminen, lapseksiottaminen tai Jumalan lapseus.

Luterilaisessa perinteessä partisipaatio Jumalaan ei merkitse, reaalisuudesta huolimatta, ihmisessä jäljellä olevan synnin kieltämistä. Uudistettu ihminen on synnin vaivaama ja luonnollisen, synnin leimaaman ihmissilmän ulottumattomissa. Niin kuin Kristus-unio on luonteeltaan uskossa toteutuvaa, silmin havaitsematonta todellisuutta ja siten uskon salaisuus, niin on yhdistymisessä ja partisipaatioissa syntyvä uusi ihminenkin tavallisin silmin havaitsematon. Ilmeistä ja näkyvää on sen sijaan kristityn synty, kaikenlainen puutteellisuus ja rujous, kun taas läsnäoleva Kristus ja uusi ihminen ovat tällaisen näkemisen sijasta vain uskon tavoitettavissa.⁴²

Edellä todettu merkitsee sitä, että luterilaiselle perinteelle on ominaista tietty pidättyvyys, kun puheenaiheena ovat uskosta syntyvät teot kristityn elämässä. Näin on siiskin huolimatta, että kristitty on reaalisesti Kristuksessa Jumalan sakramentaalisen työn ansiosta ja että häntä myös tehdään rakastavaksi. Ihmisessä tapahtuneen, alkaneen muutoksen arvioinnin suhteen on syytä noudattaa erityistä pidättyvyyttä, koska ihmisen teoista tehtävät johtopäätökset edellyttävät oikeaa näkökykyä. Ulkoapäin tarkasteltuina kaksi tekoa voi näyttää täysin samanlaiselta, mutta silti ne voivat olla olemukseltaan aivan erilaiset: toinen hyvä ja Jumalalle mieluinen, toinen syntiä.⁴³

Apostolisen uskon ilmenemistä rakkautena on turvallisempaa tarkastella Jumalan sakramentaalisen toiminnan näkökulmasta. Tällöin tullaan jälleen eukaristian sakramenttiin, jonka osallisuus mahdollistaa kirkon ja sen jäsenten rakkauden. Tämä rakkaus on välttämätöntä myös kristityssä jäljellä olevan synnin voittamiseksi. Kun kasteessa ihminen liitetään Kristukseen ja siten pyhään yhteyteen, niin eukaristia puolestaan luo tähän pyhään joukkoon yhä syvenevää keskinäistä rakkautta ja yhteenkuuluvuutta. Eukaristiassa tapahtuu ns. ihmeteltävä vaihtokauppa (*commercium admirabile*), jossa Kristus pyhineen tulee osalliseksi meidän synnistämme ja hädästämme, ja me vuorostamme Kristuksesta ja tämän elämästä. Juuri tätä tarkoittaa eukaristinen kommuunio.

⁴² WA 33, 222, 20-223, 9; 234, 1-17.

⁴³ Ks. esim. WA 10 I 1, 137, 14-138, 3; 234, 1-4.

Ehtoollissaarnassaan (1519) Luther selittää tätä eukaristiassa toteutuvaa rakkaudellista kommuuniota seuraavasti. Yhtäältä Kristus kaikkine pyhineen ottaa rakkaudessa meidän, ajassa vaeltavien kristittyjen muodon ja taistelee meissä ja yhdessä meidän kanssamme syntiä, kuolemaa ja kaikkea pahuutta vastaan. Näin me voimme jättää itsemme Hänen vanhurskautensa, elämänsä ja autuutensa varaan. Tämä Kristuksen teko sytyttää meissä sitten rakkauden niin, että me puolestamme asetumme lähimmäistemme sijaan. Tällä tavoin eukaristiassa Kristus ja kaikki pyhät, niin perille päässeet kuin vielä kilvoittelevatkin, liittyvät rakkaudessa toisiinsa: "Me olemme hänen hyviensä ja meidän onnettomuutemme yhteisyyden kautta yksi kakku, yksi leipä, yksi ruumis, yksi juoma ja kaikki on yhteistä. Oi, tämä on suuri sakramentti, sanoo pyhä Paavali [Ef. 5, 32], että Kristus ja kirkko ovat yksi liha ja yksi ruumis."⁴⁴

Eukarististista keskinäisen rakkauden sitein solmittua uniota kuvaa osuvasti ehtoollisen leipä ja viini. Eukaristiassa käytettävä leipä syntyy yksittäisistä jyvistä ja viini yksittäisistä rypäleistä. Kun jyvät jauhetaan, ne menettävät oman muotonsa; sitten jauhetut jyvät sekoitetaan toisiinsa ja tehdään yhdeksi leiväksi. Samoin tapahtuu rypäleillekin: kun rypäleet muserretaan, muodostaa niiden antama viini yhden juoman. Eukaristiaan osallistuvat ovat tämän kuvan mukaisesti jyyiä ja rypäleitä, jotka menettävät oman muotonsa, "sekoittuvat" toisiinsa ja muodostavat yhden leivän ja yhden juoman eli Kristuksen ruumiin ja veren, pyhain kommuunion.⁴⁵ Eukaristian sakramentti on näin merkki siitä yhteisyydestä ja rakkaudesta, joka vallitsee eukaristiaa viettävän kirkon jäsenten kesken ja jäsenen ja Kristuksen kesken.

Yksittäisen kristityn näkökulmasta eukaristian nauttiminen merkitsee ensiksi sitä, että nautittu leipä ja viini muodostavat union ehtoollisvieraan luonnon kanssa. Tämä unio on todellinen ja koskettaa ihmistä syvältä: ei ole olemassa mitään sisäisempää ja jakamattomampaa uniota kuin se, joka syntyy tämän aterian ja sen nauttijan kesken. Siksi eukaristinen unio ei jätä eukaristiavierasta ennalleen, vaan muuttaa hänet ja tekee hänestä Kristuksen muotoisen. Eukaristian sakramentissa me siis olemme yhtä Kristuksen kanssa ja - kuten Luther jatkaa - myös ruumiillisesti liitetyt kaikkiin pyhiin.⁴⁶

⁴⁴ StA 1, 278, 33-279, 7.

⁴⁵ StA 1, 278, 26-33.

⁴⁶ StA 1, 279, 13-26.

Toiseksi eukaristiassa syntyvä rakkauden unio tarkoittaa, että kaikki se tulee yhteiseksi, mitä Kristuksella, perille päässeillä ja vielä kilvoittelevilla pyhillä on. Tällöin myös kristityt ovat keskenään osalliset toistensa hädästä ja synnistä. Eukaristia merkitsee näin rakkaudessa tapahtuvaa toisen köyhyyden auttamista, toisen synnin sietämistä, toisen kurjuudesta huolehtimista, toisen kärsimyksen kärsimistä ja toisen puolesta rukoilemista. Tällöin ehtoollisvieras toimii Kristuksen ja hänen pyhiensä antaman esikuvan mukaisesti. Elämä tämän esikuvan mukaan on myös kristityn pelastuksen näkökulmasta tärkeää. Jos näet tahdomme, että Kristus ja hänen pyhänsä antavat meidän hätämme olla heidän omiaan, niin tulee meidänkin sallia toisten hädän olla omaamme. Vain tätä esikuvaa noudatettaessa keskinäinen yhteys toteutuu kokonaan ja kristittyjen rakkaus kasvaa jatkuvasti.⁴⁷

Uskovan ja koko kirkon rakkaus perustuu siis Kristuksen rakkaudesta osalliseksi tulemiseen. Tämä tarkoittaa edelleen sitä, että kirkon ykseydellä on sakramentaalinen perusta. Kasteessa tullaan osalliseksi pyhien yhteisöön, koska kasteessa tullaan osalliseksi Jumalasta ja Kristuksesta. Eukaristiassa tämä ykseys syvenee ja kasvaa, kun Kristuksen rakkaus muuttaa tähän partisipoivaa eukaristiavierasta rakastavaksi. "Oi, tämä on suuri sakramentti, sanoo pyhä Paavali [Ef. 5, 32], että Kristus ja kirkko ovat yksi liha ja yksi ruumis. Vastavuoroisesti tulee meidänkin antaa itsemme muuttua tämän saman rakkauden kautta ja sallia kaikkien kristittyjen vahingon olla omaamme. Meidän tulee ottaa päällemme heidän hahmonsä ja hätänsä ja sallia kaiken hyvän, mihin me kykenemme, olla heidän, jotta hekin voisivat nauttia siitä samasta hyvästä. Oikea yhteys ja tämän sakramentin todellinen merkitys on siis, että me muutumme toisiimme ja tulemme yhdeksi sen rakkauden kautta, jossa ei voi tapahtua mitään muutosta."⁴⁸

Apostolinen usko kirkon ja sen jäsenten elämässä on siis osallisuutta sanaan ja sakramentteihin ja näiden välityksellä Kristukseen. Osallisuus Kristukseen on puolestaan partisipaatiota jumalalliseen luontoon eli Jumalan itsensä antavaan hyvyteen ja rakkauteen. Tästä uskosta ja osallisuudesta kumpuaa rakkaus toisia kristittyjä ja kärsiviä lähimmäisiä kohtaan. Tämän elämän ajan, kuolemaan asti, tämän uskon ja rakkauden tulee syventyä ja kasvaa. Niin tapahtuukin, kun kristitty pysyy sanan ja sakramenttien

⁴⁷ StA 1, 278, 8-12, 20-25; 279, 27-30.

⁴⁸ StA 1, 279, 5-12.

osallisuudessa, rukouksessa ja pyhien yhteydessä. Tällöin Jumala yhä uudestaan täyttää hänet ja kirkon rakkaudellaan.

Lähteet

BSLK

Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche. Hrsg. im Gedenkjahr der Augsburgischen Konfession 1930. 8. Aufl. Göttingen 1979.

Luther, Martin

WA = D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe. Weimar 1883-.

Sta = Martin Luther. Studienausgabe. In Zusammenarbeit mit Helmar Junghans, Reinhold Pietz, Joachim Rogge und Günther Wartenberg. Hrsg. von Hans-Ulrich Delius. Berlin 1979-.

Käytetty kirjallisuus

Cantell, Risto

1989 Menkäämme Herran huoneeseen. Kirkko ja jumalanpalvelus kristityn elämässä. Lapua.

Forsberg, Juhani

1988 Rukous tekona, uhrina ja jumalanpalveluksena. - *Rukous ja jumalanpalveluselämä*. STKSJ:n vuosikirja 1988. Toim. Tapio Lampinen. STKSJ 162. Helsinki. S. 29-41.

Huovinen, Eero

1991 Fides infantium. Martti Lutherin käsitys lapsen uskosta. STKSJ 176. Helsinki.

Mannermaa, Tuomo

1983 Stellungnahme zu "Die Kirche als geistlich-sakramentale Communio mit Christus und seinen Heiligen in der Theologie Luthers". - *Ökumenische Erschließung Martin Luthers*. Hrsg. von Peter Manns und Harding Meyer. Paderborn. S. 184-188.

1989 Lutherin teologia rakkauden teologiana ja uskon teologiana. - *Usko ja rakkaus. Luterilaisen teologian mahdollisuudet tänään*. STKSJ:n vuosikirja 1989. Toim. Simo Peura. Helsinki. S. 9-17.

Slenczka, Reinhard

1990 Die Gemeinschaft mit Gott als Grund und Gegenstand der Theologie. Vergöttlichung als ontologisches Problem. - *Luther und Theosis*. Vergöttlichung als Thema der abendländischen Theologie. Referate der Fachtagung der Luther-Akademie Ratzeburg in Helsinki 30.3.-2.4.1989. Hrsg. von Simo Peura und Antti Raunio. Schriften der Luther-Agricola-Gesellschaft A 25. S. 27-48.

KIRKON TODISTUS JA PALVELU SEKULAARISSA YHTEISKUNNASSA

JOHDANTO

Kirkon elämää voi katsoa kahdesta suunnasta. Toisaalta sitä voi tarkastella uskon ja opin valossa ja toisaalta kuvaamalla kirkkoa siinä historiallisessa ja yhteiskunnallisessa todellisuudessa, jossa se elää, todistaa ja palvelee. Luterilaisessa teologiassa nämä molemmat puolet ovat olleet esillä. Tässä esitelmässä pääpaino on jälkimmäisessä, kirkon työn yhteiskunnallisten edellytysten kuvaamisessa.

Nykyajan todellisuuteen tutustuminen auttaa tuntemaan sitä kontekstia, jossa apostolinen usko elää. Ympäröivä maailma ei voi kylläkään muuttaa uskon sisältöä, mutta se vaikuttaa siihen, mitkä puolet siitä tulevat esille ja korostuvat nykyisin kirkon elämässä.

Otan esiin seuraavassa sellaisia nykymaailman ilmiöitä, jotka tutkimusten ja kokemusten valossa ovat vaikuttaneet kirkon elämään. Pyrin myös kuvaamaan sitä, miten luterilaiset ajattelevat kirkon ja maailman keskinäisestä suhteesta. Tämän jälkeen esittelen niitä käytännön ratkaisuja, jotka kirkkomme elämässä ovat viime aikoina tulleet esiin sen etsiessä tapoja, miten tuoda ilmi yhä paremmin kirkon elämää nykyajassa.

KIRKON ELÄMÄN, TODISTAMISEN JA PALVELUN MUUTTUVA KONTEKSTI NYKYAIKANA

Aatteellinen ja poliittinen murros

Koko Euroopassa on muutaman vuoden sisällä tapahtunut voimakkaita yhteiskunnallisia muutoksia, joiden suuntaa ja lopputulosta ei vielä täysin tunneta. Niiden aiheuttamat seu-

raukset eri kirkkojen elämään vaihtelevat. Mutta joka tapauksessa ne vaikuttavat kirkkona elämisen edellytyksiin sekä todistamisen mahdollisuuksiin ja painopisteisiin koko Euroopassa, niin idässä kuin lännessä.

Kommunistinen ideologia ja siihen pohjautunut talousjärjestelmä on romahtanut Itä-Euroopassa. Se on tuntunut uutena henkisenä ilmapiirinä muuallakin. Myös kirkkojen toivotaan nyt osallistuvan uudenlaisten perusarvojen etsintään. Niiden on omista lähtökohdistaan ratkaistava, miten ne haluavat osallistua uudenlaisen yhteiskunnallisen elämän luomiseen.

Kansallisuusaatteet ovat viime vuosina uudella tavalla korostuneet, ja myös kirkoista on toivottu yhteistyökumppania nationalististen pyrkimysten toteuttamiseen. Kirkkojen on tässä tilanteessa selvitettävä, miten ne ilmaisevat uskollisuutensa sille kansalle, jonka keskuudessa ne toimivat, ja miten toisaalta maailmanlaajalle Jumalan kansalle, universaalille kirkkoyhteisölle. Läntisten kirkkojen historiassa on varoittavana esimerkkinä maailmansotien välinen vaihe, jolloin kirkkojen piirissä esiintyi pyrkimyksiä sakralisoida oman kansan olemassaolo. Se oli omiaan vahvistamaan välinpitämätöntä, jopa vihamielistä suhdetta muihin kansoihin. Siitä on opittu, että kristinuskon pitää välttää muuttumista kansalliseksi ideologiaksi. Sen sijasta on nähtävä, että kirkon universalisuus merkitsee kansallisten rajojen madaltamista ja kansojen yhteenkuuluvuuden lisäämistä eikä niiden erottamista toinen toisesta.

Kun Suomen evankelisluterilainen kirkko on arvioinut omaa suhdettaan kansaan, niin on todettu toisaalta se, että kirkon tulee elää kansaa varten, koska se on lähetetty kansan keskelle palvelemaan sitä ja yksityisiä ihmisiä niin heidän ajalliseksi kuin iankaikkiseksi pelastukseksi. Mutta toisaalta kirkon tulee pyrkiä mahdollisimman suureen riippumattomuuteen kansallisista ja yhteiskunnallisista pyrkimyksistä, jotta siinä korostuisi entistä voimakkaammin samastuminen universaliseen Kristuksen kirkkoon, siis entistä voimakkaampi kirkon katolisuus ja ekumeenisuus.

Euroopan yhdentymiskehitys murtaa rajoja niin kansojen kuin kirkkojenkin keskinäiseltä yhteistyöltä. Siinä on nähty paluuta siihen perustaan, jonka katolinen kirkko loi keskiajalla Länsi-Euroopassa. Vuosisatojen kuluessa hajaantunut länsieurooppalainen kristillisuus ei ole kuitenkaan erityisen hyvin valmistautunut kansallisuus- ja kirkkokuntarajojen yli menevään yhteistyöhön ja yhteiseen todistukseen.

Aatteellinen ja poliittinen murros on jo vaikuttanut yksityisten kirkon jäsenten ajatteluun ja elämäntapaan. Siksi kirkot joutuvat kohtaamaan muutokset erityisesti jäsentensä välityksellä. Niiden on autettava jäseniään näkemään, mitä usko heille muutosten keskellä merkitsee. Kysymys on samalla siitä, millaisen todistuksen kirkko heidän kauttaan maailmalle antaa.

Maallistuminen

Uskonnollinen maailmankuva ei ole nyt niin yleinen kuin aikaisempina vuosikymmeninä ja vuosisatoina Euroopassa. Maailmaa ja elämää tulkitessaan monet eivät hyväksy ajattelutapaa, joka ottaa huomioon jumalallisen, näkymättömän maailman olemassaolon. Tätä ilmiötä nimitetään maallistumiseksi eli sekularisaatioksi. Siinä on kysymys myös yhteisön elämää koossapitäneen yhteisen uskonnollisen ajattelun, arvojen, kielen ja riittien katoamisesta.

Sekularisaation aatteelliset juuret ulottuvat valistuksen jälkeiseen aikaan ja erityisesti 1800-luvun vasemmistohegeliläiseen filosofiaan. Siinä korostui voimakkaasti tämänpuoleinen, empiirinen todellisuus ja hylättiin tuonpuoleisen olemassaolo. On tultava "tuonpuoleisuuden kandidaatista tämänpuoleisuuden opiskelijaksi". Tämä lähtökohta on vaikuttanut niin naturalistisen elämänkäsityksen, positivistisen tieteenkäsityksen kuin marksilaisen yhteiskuntafilosofiankin kehittymiseen.

Vaikka länsimailla marksilaisen ideologian merkitys on ollut itään verraten vähäistä, sekularisaatio on näkynyt muilla tavoin pyrkimyksenä hylätä tuonpuoleiset asiat maailman-

tulkinnasta ja elämänkäsityksestä sekä keskittyä vain tämänpuoleiseen.

Länsimaiset teologit ovat viime vuosikymmenillä korostaneet, että sekularisaatio ei ole vain kirkon vastaisuutta, vaan se on tiettyyn rajaan asti kristillisen kirkon opetuksen seurausta. Se on vapauttanut ihmiset maagisesta ajattelutavasta kohti aidompaa kristillistä ajattelua.

Sekularisaatio pitääkin erottaa sekularismista, joka on uskonnon vastainen ideologia. Se perustaa omat selitysmallinsa joihinkin uskomuksiin olevaisuuden ja elämän luonteesta. Vallituksen tapainen ajattelu pitää olemassaolon tulkintaa periaatteessa avoimena, asettaa uusia kysymyksiä ja tarkistaa niitä, mutta sekularismissa uskotaan sen sijaan tiedettävän lopulliset vastaukset. Tällaisia ideologioita ovat olleet esimerkiksi kansallissosialismi ja marksilaisuus. Väittäessään jo tietävänsä ainoan oikean maailmanselityksen ja vaatiessaan, että elämä ja olemassaolo on järjestettävä tuon selityksen mukaiseksi, tällaiset sekularistiset aatteet eivät ole antaneet tilaa aidolle kristilliselle uskolle vaan ovat nähneet tehtäväkseen taistelun sitä vastaan.

Sekularisaation seurauksena on ollut muun muassa pitkään jatkunut uskon ja tiedon välinen ristiriita länsimaaisessa ajattelussa. Myös uskoa on pidetty rationaalisen tiedon kaltaisena maailmanselityksenä: usko jatkaa siitä, mihin tieto päättyy. Kun tieto jatkuvasti kasvaa, usko näyttää jäävän vaille merkitystä eikä se tematisoi ihmisen ajattelussa hänen elämänsä kysymyksiä. Niihin tieteen tai jonkin muun tämänpuoleisen maailmanselityksen on voitu katsoa antavan riittävästi vastauksia.

Luonnontiede on tarjonnut vastauksia moniin ihmiskuntaa koskettaviin ongelmiin, mutta se on aiheuttanut myös uhkia ihmiselämälle ja luomakunnalle. Teknologian ja materialismin arvot ovat yksipuolisina vääristäneet käsityksen elämästä sekä ihmisten ja yhteiskuntien päämääristä. Rikkauden tavoittelu on noussut ylivoimaisesti tärkeimmäksi huolenaiheeksi. Uskonnollisen ajattelun hävittyä ihmisiltä on kadon-

nut kokonaiskuva elämästä ja sitä kantavista perusasioista sekä erityisesti vastuullinen suhde lähimmäiseen ja luontoon.

Luterilaisessa teologiassa korostetaan sitä, että yhteiskunnalliset ja myös tieteelliset ihmisen ja elämän tulkinnot eivät ole lopullisia ja ehdottomia. Niitä tulee arvioida jumalallisen totuuden valossa. Kristinuskon valaisee näkemään näkyvän maailman osana sitä kokonaisuutta, jonka tuonpuoleinen ja tämänpuoleinen, taivaallinen ja maallinen, yhdessä muodostavat. Sen tuoma tieto auttaa kokonaiskäsitteeseen olevaisuuden rakenteesta ja olemassaolosta samoin kuin siitä, miten kaikki on saanut syntynsä ja mitä on odotettavissa aikojen lopulla.

Joka tapauksessa kirkot joutuvat pohtimaan, mikä nykyisessä moniulotteisessa aatteellisessa kehityksessä on lopulta syvässä mielessä niiden vastaista. Osa siitä on vain sellaista historialliseen kehitykseen kuuluvaa ajattelun ja elämäntavan muutosta, jolla ei ole apostolisen, alkuperäisen uskon ja siitä todistamisen kannalta olennaista merkitystä. Kun kristillisten arvojen tilalle on kuitenkin tullut lukuisia joukko muita ideologioita ja arvojärjestelmiä, niin kirkko joutuu olemaan jatkuvasti vastakkainasettelussa ja kilpailutilanteessa niiden kanssa. Siltä kysytään valmiutta vuoropuheluun sekä rohkeutta ja hengellistä voimaa omien arvojensa ja ajattelutapojensa esillä pitämiseen.

Maallistuminen on tietyltä kannalta katsottuna ollut myös länsimaisten kirkkojen sisällä toteutunut ilmiö. Kirkkojen elämässä tämänpuoleiset kysymykset painottuvat transsendenttien, ylimaallisten sijasta. Kiinnostuksen kohde siirtyy Jumalasta ihmiseen. Tämän taustana on ollut maallisten, ajallisten asioiden arvon näkeminen itse uskon kannalta. Kirkot ovat lisääntyvästi kiinnittäneet huomiota rakkauden toteuttamiseen ja muihin uskon seurauksiin nykyajassa.

Uskonnon asema ihmisten ajattelussa ja elämässä ei näytä saavan paikkaansa yhtä vaivattomasti kuin aikaisemmin. Mutta tämän "uskonnon kriisin" ohella on viime aikoina alettu en-

tistä enemmän puhua myös "maallisen kriisistä". Uutena asiana on länsimaiseen keskusteluun tullut myös puhe "maallistumisen jälkeisestä ajasta" sekä uudenlaisissa muodoissa ilmenevästä uskonnollisuuden tarpeesta.

Privatisoituminen

Maallistuneissa yhteiskunnissa uskonto luokitellaan usein yksityisasiaksi. Varsinkin kaupunkimaisissa oloissa ihmiset vaalivat muutenkin yksityisyyttään. He eivät enää muodosta kiinteitä kyliä ja perheyhteisöjä, joiden puitteissa eletäisiin kokonaisvaltaisesti ja vietettäisiin niin työ- kuin vapaa-aikakin. Sen sijasta elämä on eriytynyt useiksi elämän alueiksi. Samalla ihmisellä on eri ryhmiä, joihin hän kuuluu: yksi perheessä, toinen työyhteisössä, kolmas vapaa-ajan harrastuksissa jne. Vastaavalla tavalla hänellä on erilaisia ajattelumalleja kutakin ryhmää ja elämänaluetta varten, eivätkä ne aina ole välttämättä sopusoinnussa keskenään. Kirkko ja kristillinen usko ei ole niinkään nykyihmisen elämässä kaikkea ajattelua ja toimintaa kannattava kokonaisvaltainen elämänsomus. Se on ajankohtainen vain tietyissä elämäntilanteissa, jolloin osallistutaan kirkon elämään ja ajatellaan ja toimitaan sen opettamalla tavalla. Muissa yhteyksissä ajattelu ja toiminta voi huomattavastikin poiketa siitä. Ihmisten mielissä kirkko on näin joutunut erilleen muusta elämästä ja siitä on tullut oma erillinen elämänalueensa.

Privatisoituminen, yksilön liikkuvuus ja nimettömyys omassa yhteiskunnassa saavat aikaan yksinäisyyttä ja identiteetin puutetta. Ihmiset kaipaavat yhteyttä, uskoa ja luottamusta, etsivät totuutta ja sisäistä varmuutta. Koska yleinen ajattelutapa ei ilman muuta ohjaa heitä löytämään näitä asioita kirkosta, niin kirkon tehtävänä on uskonyhteisönä eläminen siten, että avautuu kanavia sen ulkopuolella oleville löytää tiensä kirkon piiriin.

Uskonnollisen etsinnän nousu

Maallistumisen ohella on koettu myös uskonnollisuuden uusi nousu. Ihmiset ovat turvautuneet kirkkojen apuun pyrkiessään

yhteiskunnalliseen vapauteen. Uuden moraalin ja arvojen tarve on lisännyt kiinnostusta uskontoa kohtaan. Kristillinen etsintä on hakenut myös toisenlaisia muotoja, kuin mitä kirkot ovat tarjonneet. Länsimaiselle uskonnolliselle elämälle on ollut ominaista se, että uskontoa sinänsä ei hylätä, mutta perinteisiä kirkollisen elämän muotoja vierastetaan.

Tämän lisäksi osa uskonnollisesta etsinnästä on kanavoitunut perinteisten kirkkojen ulkopuolelle. Uudet uskonnolliset liikkeet ovat saaneet jalansijaa varsinkin nuorison keskuudessa. Niiden taustana on tarve yksinkertaiseen maailmanseilitykseen ja turvallisen pienyhteisön löytämiseen. Uskonnolliselta sisällöltään ne ovat varsin kirjavia, tosin suurelta osin aasialaisten uskontojen ajattelutapoja heijastavia. Kristillisille kirkkoille näiden olemassaolo on haasteena tuoda esiin selkeällä tavalla keskeisin apostolinen uskonperintö ja luoda sellainen seurakuntaelämä, jossa jäsenistä pidetään huolta eikä heitä jätetä yksin.

Uskontojen kohtaaminen

Kristilliset kirkot ovat entistä tietoisempia lähetystehtävästään myös muiden suurten uskontojen keskuudessa. Tietoisuus siitä, että me kristityt olemme vain yksi uskonnollinen yhteisö toisten joukossa, voi synnyttää epävarmuuden tai uhanalaisuuden tunteen. On totta, että Jumala tekee salattua työtään toisten uskontojen keskuudessa, mutta ainoan pelastuksen hän on lahjoittanut Jeesusksessa Kristuksessa, jonka me kristityt tunnemme. Tästä seuraa aktiivinen, koko eikristillisen maailman kattava lähetystehtävä.

Kristittyjen on opittava näkemään uskontojen kohtaaminen myös myönteisenä mahdollisuutena syventää omaa uskoa ja vakaumusta vuorovaikutuksessa toisten kanssa. Toisten uskontojen kohtaaminen vaatii siten toisaalta oman kristillisen identiteetin ja kutsumuksen perusteellista tiedostamista sekä toisaalta valmiutta dialogiin toisten kanssa. Kohdatesamme dialogissa toisten uskonnollisten yhteisöjen ajatusmaailman meidän täytyy ilmaista omat käsityksemme evan-

liumista toisten ymmärtämällä kielellä, sanonnoilla ja käsitteillä.

Lähetystehtävää toteuttaessaan uskonnollisen pluralismin keskellä kirkot joutuvat kysymään itseltään: Miten voimme välttää keskinäisen vihamielisyyden ja ristiriitatilanteet, joita erilaiset uskonnolliset traditiot usein aiheuttavat? Kuinka voimme saada aikaan luottamuksellisen tai jopa rakkauden sävyttämän suhteen toisten uskontojen edustajiin? Kuinka voimme työskennellä yhdessä ihmisten hyvinvoinnin puolesta uskonnollisista eroista ja perinnäisistä ennakkoluuloista huolimatta?

Uskonnollinen monimuotoisuus tekee kristittyjen yhteisen todistuksen entistä tärkeämmäksi. Se voi toteutua siten, että löydetään yhä syvempi tietoisuus yhteisestä apostolisesta perinnöstä ja yhä suurempi valmius todistaa sen mukaisesti maailman keskellä.

KIRKKO JA MAAILMA LUTERILAISEN NÄKEMYKSEN VALOSSA

Maailman luominen on Jumalan rakkauden ilmausta. Rakkautensa ilmauksena Jumala myös jatkuvasti ylläpitää elämää ja luo uutta nykyajassa. Jumala loi maailman nimenomaan maailmaksi, eikä siinä ole mitään hänelle tuntematonta. Siksi kirkonkaan ei tule unohtaa ajalliseen maailmaan ja sen elämään kuuluvia tehtäviä, vaan kirkon vastuun piiriin kuuluu kaikki Jumalan luoma elämä. Ns. sekulaari maailma ei näin ollen ole kirkolta karannutta todellisuutta vaan Jumalan vaikutuspiiriä. Apostolisen uskon todistaminen tapahtuu kaiken kaikkiaan maailmassa, jossa Jumala jo muutenkin on läsnä ja toimii.

Syntiinlankeemuksen tähden maailmassa kaikilla aloilla, kaikkien kansojen, kulttuurien ja uskontojen keskuudessa, vaikuttaa pahan valta. Synnin turmelemassa maailmassa kirkon tehtävänä on selittää, mikä on Jumalan laki ja tahto oikean, eheän elämän toteutumiseksi. Turmelus on jopa niin syvä, ettei ihmiskunta edes näe omaa lunastuksen tarvettaan. Sen herättää lain ja evankeliumin julistaminen. Kristuksen

lunastusteko on ainoa pelastus paholaisen vallasta, missä tahansa sitä esiintyykin.

Kirkko on turmeltuneen maailman keskellä uuden elämän yhteisö. Se on kaikkialla siellä, missä apostolisen perinteen mukaisesti evankeliumia puhtaasti julistetaan ja sakramentit oikein toimitetaan. Se on todistuksena langenneelle maailmalle pelastuksen mahdollisuudesta, ja sen tehtävä koskettaa koko luomakuntaa.

Pelastus lahjoitetaan meille kirkossa sanan ja sakramenttien kautta Pyhän Hengen vaikutuksesta. Kirkko julistaa Kristusta ainoana pelastajana koko maailmalle. Uskosta osattomien ihmisten lisäksi kirkko on joutunut ottamaan huomioon myös ne, jotka kerran kasteen saatuaan ovat vieraantuneet kirkon elämästä. Evankelioiminen on heidän saattamistaan takaisin kasteen armoon ja sen mukaiseen elämään.

Hengellisen alueen lisäksi Jumalan teot ilmenevät myös maallisella alueella, kuten perhe-elämässä, taloudessa, politiikassa jne. Rakkauden, totuuden ja oikeudenmukaisuuden valtauspääsy on niissä Jumalan tahdon toteutumisista. Paitsi kirkolla myös sen yksityisillä jäsenillä on kutsumuksena elää maailmassa ja toteuttaa siinä Jumalan tahtoa. Ajallinen, maallinen kutsumus on siten Jumalalta saatu tehtävä, jossa ihminen osallistuu Jumalan työtoverina jatkuvaan luomista-pahtumaan.

TODISTUS JA PALVELU KIRKON ELÄMÄSSÄ NYKYAIKANA

Todistuksen ja palvelun kohdistaminen ja soveltaminen

Apostolisuus merkitsee luterilaisille erityisesti alkuperäisyyttä ja raamatullisuutta. Uuden testamentin mukaan niin Vapahtajamme kuin apostolienkin toiminnalle oli ominaista, että julistus kohdistettiin kulloisillekin kuulijoille, niin että nämä saattoivat sen ymmärtää ja tehdä sen mukaan ratkaisunsa. Saman periaatteen mukaisesti luterilainen kirkkomme pyrkii todistuksessaan ja palvelussaan tuomaan evankeliumin muuttumattoman sisällön vallitsevan kulttuurin, ikä-

ryhmän tai elämäntilanteen mukaisella tavalla ihmisten lähelle.

Jumalanpalvelus, joka on seurakunnan elämän keskus, on kirkossamme parhaillaan uudistettavana. Luterilaisessa perinteessä saarnalla, joka on Raamatun ajankohtaista selitystä, on perinteisesti ollut keskeinen asema, jopa niin että sanan jumalanpalveluksia on usein vietetty ilman ehtoollista. Nyt pyritään palaamaan siihen yleiseen käytäntöön, että ehtoollinen kuuluu kaikkiin sunnuntain jumalanpalveluksiin. Jumalanpalvelusmusiikissa on hallitseva asema seurakuntavirsillä. Tämän lisäksi muuta liturgista musiikkia pyritään lisäämään ja monipuolistamaan siten, että perinteisillä liturgisilla osilla voi olla myös nykyaikainen musiikillinen ilme. Uudistuspyrkimykseen kuuluu edelleen maallikkojen osuuden lisääminen heille soveltuvissa tehtävissä jumalanpalveluksessa.

Kasteessa, konfirmaatiossa, avioliittoon vihkimisessä ja hautaan siunaamisessa lähes kaikki suomalaiset liittyvät kirkon elämään. Kaikista Suomessa syntyvistä lapsista luterilainen kirkko kastaa 90 prosenttia, rippikouluun ja konfirmaatioon osallistuu 92 prosenttia kaikista 15-vuotiaista, kirkollisia avioliittoja on noin 80 prosenttia kaikista avioliitoista ja kristillinen hautaansiunaaminen toimitetaan yli 95 prosentille vainajista. Kirkkomme näkee tehtäväkseen valmistaa jäseniään aikaisempaa paremmin näihin tapahtumiin, mikä toteutuu mm. siten, että pappi käy aikaisemmin kodissa tai tapaa muuten etukäteen sen perheen jäseniä, joita kirkollinen toimitus koskee. Kirkollisten toimitusten liturgian uudistaminen on merkinnyt sitä, että uskon sisältö tulee ilmi itse tapahtumassa entistä monipuolisemmin ja osallistujat kykenevät entistä paremmin vastaanottamaan sen.

Luterilaisessa kirkossa on jumalanpalveluselämän lisäksi runsaasti muutakin toimintaa. Tähän osallistuu arkipäivinä paljon enemmän seurakuntalaisia kuin jumalanpalvelukseen sunnuntaisin. Kasvatusta ja opetusta varten on erillistä toimintaa lapsille ja nuorille, jotka kokoontuvat omiin ryhmiin ja tapahtumiin. Nuorille on 15-vuotiaina rippikouluope-

tus ennen konfirmaatiota. Aikuisväestölle on ryhmiä ja tilaisuuksia, joissa tutustutaan Raamattuun, tuetaan lähetystyötä tai varustaudutaan köyhien, vammaisten ja sairaiden palvelemiseen. Lisäksi seurakunnissa toimii kuoroja ja musiikkiryhmiä. Vanhuksille on omat kerhot ja tapahtumat.

Erilaisia ryhmiä seurakuntiin ovat perustaneet myös herätysliikkeet, jotka ovat Suomen kirkon erityispiirre. Niitä on syntynyt 1800- ja 1900-luvuilla uudistamaan kirkkomme elämää sisältä käsin. Seurakuntalaiset ovat maallikoiden tai pappien johdolla kerääntyneet kuuntelemaan saarnoja ja veisaamaan hengellisiä lauluja ja virsiä. Kirkkomme seurakunnissa vaikuttaa yhä viisi erilaista herätysliikettä. Niiden toimintaan osallistuvat ovat mukana kirkon jumalanpalveluselämässä, mutta sen lisäksi kokoontuvat omiin ryhmiinsä. Kesäisin kukin herätysliike järjestää valtakunnalliset hengelliset juhlat, joihin osallistuu kymmeniätuhansia suomalaisia. Herätysliikkeet ovat monille suomalaisille väylänä seurakunnan uskonelämän yhteyteen.

Erilaiset toimintamuodot kertovat siitä, miten luterilaisessa kirkossa on etsitty tapoja, joissa seurakuntaelämä on sovellettu eri ikäryhmien ja tilanteiden asettamien tarpeiden mukaan. Siten kirkkomme toimintaperiaatteisiin on kuulunut se, että uskon sisällöstä elämää varten tehtävät johtopäätökset eivät jää vain yksityisten ihmisten vastuulle, vaan seurakunta pyrkii viemään evankeliumin sanoman kunkin elämäntilanteen mukaisella tavalla mahdollisimman lähelle jäseniään. Tämän seurauksena myös sosiaalieettisiin kysymyksiin, kuten vastuullisen elämäntavan toteuttamiseen suhteessa kanssaihmiin, vähäosaisiin sekä luontoon ja elinympäristöön, on kiinnitetty huomiota niin kirkon julistuksessa, opetuksessa kuin seurakunnan sisällä toimivien ryhmien elämässä.

Luterilainen kirkko on vanhastaan erityisesti kasvatuksen avulla pyrkinyt johdattamaan uskon yhteyteen. Kasvatustyötä ovat olleet lapsille pidetty pyhäkoulu, nuorten rippikoulu sekä opettava julistus aikuisille. Nykyisin kunnallisten peruskoulujen ja lukioden tunnustuksellinen, siis tavalli-

sesti luterilainen uskonnonopetus on kirkon kannalta erittäin tärkeä. Suomalaisilla on edelleen melko hyvä käsitys kristillisen uskon sisällöstä. Tulevaisuudessa kirkko joutuu silti entistä enemmän ottamaan itse vastuuta kristillisestä kasvatuksesta ja opetuksesta.

Tiedon rinnalla on nykyisin uskonnollinen kokemus tullut entistä tärkeämmäksi. Länsimaiset ihmiset ovat kiinnostuneita erilaisista elämyksistä ja tavoittelevat niitä. Kirkosta-kin haetaan enemmän elämyksiä kuin tietoa. Tämä merkitsee nyt uudenlaista painotusta kirkon työssä.

Se että kirkko omissa toimissaan osoittaa lähimmäisen rakkautta, tulee maallistuneessa ympäristössä monesti paremmin ymmärretyksi kuin puhe ja sanat. Kirkon diakoninen todistus, lähimmäisen palveleminen, merkitsee käytännössä heikkojen, vähäosaisten ja köyhien auttamista. Kaikessa mitä kristitty ja seurakunta tekee, tulee muutenkin olla palvelun elementti. Toimittaessaan jumalanpalvelusta tai kasvattaessaan, tehdessään lähetystyötä tai toteuttaessaan omaa kutsumustaan työssä tai kotona, kristitty palvelee lähimmäisiään.

Kirkko ei palvele vain todistuksen vuoksi, vaan rakkaus kuulu olemuksellisella tavalla itse uskoon. Uskossa kristitty ottaa hyvyyksiä ylhäältä ja rakkaudessa hän antaa ne eteenpäin toisille ihmisille. Kristitty tekee lähimmäiselleen, niin kuin Kristus on hänelle itselleen tehnyt. Usko ilman rakkauden tekoja on kuollutta.

Diakonia kirkon erillisenä työmuotona on yksi kristillisen palvelun ilmentymä. Sen tarve on yhtä ajankohtainen niin sanotuissa länsimaisissa hyvinvointiyhteiskunnissa kuin muuallakin. Kirkolta odotetaan myös sitä, että se toimisi "äänettömien äänenä" niitä vallanpitäjiä vastaan, jotka ovat välinpitämättömiä ihmisten hädälle ja kärsimykselle. Yhdessä muiden kanssa kirkon tulee etsiä oikeudenmukaisuuden, totuuden ja rakkauden toteutumista yhteiskunnan elämässä.

Luterilaisen kirkon jokaisessa seurakunnassa on jo vuosikymmenten ajan ollut diakoniatyöntekijöitä, jotka käyvät ko-

deissa ja auttavat aineellisessa ja henkisessä ahdingossa olevia. Kirkkomme diakonaatti on näin karitatiivista, köyhien ja puutteessa olevien auttamiseen tähtäävää.

Aineellisen hädän lisäksi diakoniatyössä on korostunut henkinen hätä, joka ilmenee monella tavalla nyky-yhteiskunnassa. Varsinaisten seurakunnan diakoniatyöntekijöitten ohella henkistä ja hengellistä hätää kohtaamaan ovatkin suurimmat kirkkomme seurakunnat palkanneet sairaaloihin erityisiä sairaalasielunhoitajia, perustaneet perheasiain neuvottelukeskuksia sekä järjestäneet palvelevan puhelimen toimintaa. Kansainvälinen diakonia, jossa pyritään auttamaan sekä kehityksessa että Suomen lähialueilla puutteessa eläviä, on myös viime vuosina laajentunut.

Kirkko 2000 -prosessi

Viime vuosien aikana Suomen luterilaisessa kirkossa on toteutettu uudistuksia, joiden tarkoituksena on se, että usko olisi ajankohtainen, elävä ja läheinen monille suomalaisille. Seurakuntien toiminnan kehittämistä nykyajan edellyttämällä tavalla kutsutaan Kirkko 2000 -prosessiksi. Siinä on erityisesti kaksi asiaa noussut keskeisiksi tavoitteiksi: hengellisen uudistuksen tukeminen ja seurakuntarakenteen kehittäminen.

Näihin tavoitteisiin pyritään eri tavoin muissakin luterilaisissa kirkoissa. "Kiireellisin tarpeemme on vahvistaa uskovien uskoa ja syventää heidän hengellistä elämäänsä. Meidän tulisi työskennellä jumalanpalveluksen uudistamiseksi niin, että kaikkien lahjat tulevat täyteen käyttöön. Pienryhmät, joissa usko ja arkielämä kuuluvat yhteen, voisivat vahvistaa kristittyjä, jotka todistavat evankeliumista oikeudenmukaisuutta etsien ja täysin yhteyteensä hyväksyviä yhteisöjä rakentaen." (Luterilaisen maailmanliiton yleiskokous Curitibassa 1990)

Hengellistä uudistusta tuetaan Kirkko 2000 -prosessissa erityisesti seuraavasti:

1. Kirkon työntekijöiden ja siinä toimivien oman hengellisen elämän parantaminen. Pyrimme siihen, että yksin hiljaisuudessa ja yhdessä toisten kanssa voisimme monipuolisemmin ja elävämmiin toteuttaa hengellistä kilvoitusta.

2. Kotien hengellinen elämä. Tätä varten kirkossamme valmistui vuonna 1991 Kotien rukouskirja, jota seurakunnat ovat jakaneet joka kolmanteen suomalaiskotiin. Samalla ne opettavat koteja kristillisten tapojen viettämisessä varsinkin pyhäpäivinä ja kirkkovuoden suurina juhla-aikoina.

Useimmat suomalaiset kastetaan lapsena, ja muutaman vuoden ikäisenä vanhemmat opettavat heille iltarukouksen. Tämä on henkilökohtaisen rukouselämän lähtökohta. Kotien rukouskirja tähtää myös siihen, että nykyajan nuoret perheet opettaisivat iltarukouksen omille lapsilleen.

3. Jumalanpalveluksen uudistus. Luterilaisessa kirkossamme on alkanut jumalanpalveluksen uudistaminen. Siinä pyritään antamaan enemmän tilaa sellaiselle rukoukselle, julistukselle ja musiikille, joka nousee kirkon yhteisestä jumalanpalvelusperinteestä mutta samalla ilmaisee tämänkin ajan tunteja Jumalan edessä. Hengellisen elämän vahvistaminen ja syventäminen toteutuukin keskeisesti jumalanpalveluksen kautta. Kirkko, joka elävällä tavalla rukoo ja ylistää, on vahvin todistus maailmalle.

4. Paaston ajan ja erityisesti hiljaisen viikon korostaminen seurakunnan erityisenä rukousaikana. Pyrkimyksemme on entistä paremmin oppia viettämään ja vaalimaan hengellistä elämää erityisesti suuren paaston aikana. Luterilaisessa julistuksessa ja teologiassa on perinteisesti kiinnitetty runsaasti huomiota kärsimyksen kohtaamiseen ja ristiin. Laiminlyömättä tätä puolta uskossamme haluamme nyt lisäksi oppia entistä syvempää ja monipuolisempaa pääsiäisen ilon ja ylistyksen mukaista elämää kirkossamme.

5. Kristillisen etiikan kirjan aikaansaaminen. Koska on suurta epävarmuutta siitä, mitä on kristillinen elämäntapa

nykyaikana, niin olemme aloittaneet valmistelut sitä koskevan opaskirjan aikaansaamiseksi.

Seurakuntatyön rakenteen kehittäminen. Kirkkomme seurakunnat ovat jäsenmäärältään suuria. Jumalanpalvelusten rinnalla niissä on jo vanhastaan ollut runsaasti erilaisia pienryhmiä, joihin uskovat ovat kokoontuneet rukoilemaan, tutkimaan Raamattua sekä varustautumaan seurakuntatyön ja arkielämän tehtäviin. Pienten toimivien yhteisöjen tukeminen ja synnyttäminen seurakuntien sisällä on kirkon uudistuksessa tavoitteena. Niissä toteutuu seurakunnan yhteisöllinen puoli, keskinäinen hoitaminen ja varustautuminen kristityn kutsumuksen toteuttamiseen. Niissä kirkon usko tulee hyvin lähelle ihmistä ja hänen arkista elämäänsä.

Kirkon uudistus on Jumalan Pyhän Hengen vaikutusta. Koska hän tekee jatkuvasti työtä kirkossa, niin myös kirkon uudistus on jatkuva tapahtuma. Kun olemme siinä mukana, haluamme pyrkiä uskollisuuteen ennen kaikkea kirkon apostoliselle perinteelle. Lähtökohtamme ovat siinä kirkollisessa traditiossa, jonka piirissä olemme kasvaneet. Mutta sen mukaan toimien tarvitsemme yhä lisää avoimuutta oppiaksemme toisten kirkkojen perinteestä ja siitä tavasta, jolla ne todistavat ja palvelevat nykyaikana omassa ympäristössään. Siten voi vahvistua myös kirkkojen yhteinen todistus ja palvelu monien vääryyksien turmelemassa sekä pelkojen ja uhkakuvien keskellä toivoaan etsivässä nykymaailmassa.

KIRJALLISUUTTA

Kirkko 2000

- 1986 Kirkon toiminnan pitkän aikavälin kehittämissuunnitelma. - Suomen ev.-lut. kirkon keskushallinto. Sarja 1986: B1.

Kirkkojärjestyskomitean mietintö

- 1979 Suomen ev.-lut. kirkon kirkolliskokouksen asettaman komitean mietintö. Pieksämäki.

Persson, Per Erik

- 1971 Att tolka Gud idag. Lund.

Olen kuullut kansani huudon

- 1990 Luterilaisen maailmanliiton VIII yleiskokous 30.1. - 8.2.1990 Curitiba Brasilia. Toim. Leskinen, Reetta.

Seurakunta 2000

- 1987 Suomen ev.-lut. kirkon keskushallinto. Sarja B 1987: 5.

Suomen evankelisluterilainen kirkko vuosina 1984 - 1987

- 1989 Toim. Heino, Harri & Kauppinen, Juha & Ahonen, Risto. Jyväskylä.

Pyhä Henki luo uutta

- 1991 Ekumeenisen liikkeen haasteet tänään. Toim. Rusama, Jaakko & Saarinen, Risto. - Suomen ekumeenisen neuvoston julkaisu XXXIV. Juva.